

Dinî Açından Fıtratın Tahrifi Sorunu ve Genetik Müdahaleler

Enver POLATOĞLU*

ÖZ

Fıtrat, insanın doğumundan itibaren sahip olduğu yaratılış, eğilim ve yeteneklerinin tamamını ifade eder. Vahyin esas amacı ise bu salim fitrî yapının korunmasını ve insanın yaratılış hikmetine uygun bir şahsiyet geliştirmesini sağlamaktır. Çağımızın teknolojik gelişmeleri ve dış çevreden kaynaklı ideolojik baskılar neticesinde insanın biyolojik yapısına ve diğer canlı türlerinin yaratılışına müdahale edilmektedir. Fıtrata yönelik bu müdahaleler yalnızca şahsiyeti ve bireysel kimliği değil, aynı zamanda İslâm'da mukaddes bir kurum olan aile yapısını, neslin devamını ve ekolojik yapıyı da tahrif etmektedir. İşte bütün bu sebepler göz önünde bulundurularak hazırlanan bu çalışmada modern biyoteknolojik gelişmelerin ve genetik müdahalelerin neticesinde yaşanan cinsiyet değişimi, transhümanizm, klonlama, taşıyıcı annelik gibi uygulamaların insan fıtratı ve İslâm dini açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği ele alınmaktadır. Bu çalışmada başta âyet-i kerîmeler olmak üzere hadis-i şerifler, klasik İslâm kaynakları ve modern kaynaklar ışığında bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın temel hedefi ise insan iradesine bağlı olarak modern biyoteknolojik gelişmelerden ve çevresel yönlendirmelerden kaynaklı müdahalelerin, İslâmî değerler bağlamında etik, ahlâkî ve fitrî sınırlar içinde nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İslâm, Fıtrat, Tahrif, Genetik.

The Problem of Altering Fitrah and Genetic Interventions: A Religious Perspective

ABSTRACT

Innate human nature refers to the totality of a person's disposition, inclinations, and abilities from birth. The primary purpose of revelation is to preserve this sound natural structure and ensure that humans develop a personality consistent with the wisdom of creation. As a result of contemporary technological advancements and environmental ideological pressures, human biology and the creation of other living species are being interfered with. These interventions against human nature distort not only personality and individual identity, but also the family structure, which is a sacred institution in Islam, the preservation of progeny, and the ecological structure. This study, prepared with all these reasons in mind, examines how practices such as gender reassignment, transhumanism, cloning, and surrogacy resulting from modern biotechnological developments and genetic interventions should be evaluated from the perspective of human nature and Islam. This research is conducted in light of Qur'anic verses, hadiths, classical Islamic sources, and modern sources. The primary objective of this study is to demonstrate how interventions stemming from modern biotechnological developments and environmental manipulations, driven by human will, should be understood within the ethical, moral, and natural boundaries of Islamic values.

Keywords: Tafsir, İslâm, Nature, Distortion, Genetics.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı (Diyarbakır/Bismil İlçe Müftüsü), Dr., Presidency of Religious Affairs (Diyarbakır/Bismil District Mufti), Diyarbakır, Türkiye, epolatoglu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6702-9332>, <https://ror.org/007x4cq57>.

Geliş Tarihi / Date of Submission : 02.08.2025

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 21.12.2025

Atıf / Citation: Polatoğlu, Enver. "Dinî Açından Fıtratın Tahrifi Sorunu ve Genetik Müdahaleler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62 (Aralık 2025), 340-357. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1757099>

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY 4.0**

Giriş

İnsan, tabiatı gereği düşünen, üreten ve gelişmeye dair planlar yapabilen bir varlıktır. O, yaratıcının kendi ruhundan üflediği,¹ akıl ve irade sahibi kıldığı,² yeryüzünün imarını sünnetullah'a uygun bir şekilde korumak üzere halife yaptığı,³ yerlerin ve göklerin taşıyamadığı yüce emanetin sorumluluğunu bahşettiği⁴ ve bütün bu vazifeleri yerine getirmek üzere en mükemmel bir surette yarattığı saygın bir konuma sahiptir.⁵ Ancak bununla beraber insan zalim ve cahil,⁶ menfaatçi,⁷ aceleci,⁸ hırslı, cimri,⁹ kıskanç¹⁰ ve nankör¹¹ olarak da nitelenmiştir.

İnsanın doğuştan getirdiği saf, bozulmamış, hakikate ve iyiliğe sevk eden fıtratını koruması, aşırılıklardan kaçınarak dengeli bir yol tercih etmesi, varlıktaki ölçüyü muhafaza ederek itidalli davranması ve kalb-i selîm ile ilahî kudreti tefekkür etmesi sünnetullah bağlamında kendisine sunulmuş bir görevdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de insanın yaratılmış olduğu öze bağlı olarak yaşaması emredilirken; *"O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratışında değişiklik bulunmaz..."*¹² buyrulmaktadır. Demek ki insan yaratılışı itibarıyla (fıtraten) doğruya, hakikate ve tevhid inancına eğilimli olarak yaratılmıştır. Hanîf olarak dine yönelmek, içten ve samimi bir şekilde Allah'a yönelmeyi, O'ndan başkasını ilah edinmemeyi ifade eder. Hanîflik, Hz. İbrâhim'in tevhid inancı gibi saf ve bozulmamış bir teslimiyet hâlidir. Âyetin, *"Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel"* mesajı, insanın doğasında iyiliğin, doğruluğun, adaletin ve tevhid inancı gibi temel değerlerin var olduğunu, bu değerlerin Allah'ın insan ruhuna yerleştirdiği ilahî bir program ile işlediğini ve her insanın dünyaya bu temel potansiyelle geldiğini haber vermektedir. *"Allah'ın yaratışında değişiklik bulunmaz"* ifadesi ise bütün bu fıtrî yapının evrenselliğini ve değişmezliğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan insan fıtratın özünden ne kadar uzaklaşsa da bünyesinde var olan bu fıtrat nüvesini bütünüyle yok etmesi ve ondan müstağnî kalması mümkün değildir.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Allah'ın bütün insanları salim bir fıtrat üzere dünyaya gönderdiğini, ancak şeytanların onları esas dinlerinden saptırdığını haber vermektedir.¹³ Burada insanın yaratılışının doğru inançlar ve değerler üzerine bina edildiği, ancak çevreden kaynaklı sebepler ile şeytanın saptırıcı etkileri nedeniyle zamanla bu fıtrî yapıdan uzaklaşıldığı bildirilmektedir. Dolayısıyla ailenin yapısı, toplumun yaşam biçimi, eğitim anlayışı, şeytanın saptırıcı vesveseleri gibi dışardan kaynaklı koşullar, insanın doğal fıtratından uzaklaşmasına sebep teşkil eden hususlar arasında yer almaktadır.

Kâinata her şey belli bir sebebe bağlı olarak var edilmiştir. İnsanın yaratılma sebebi en başta Allah'a itaat etmek, kulluk yapmak ve yeryüzünün imarını ilahî kanunlara uygun bir şekilde sağlamaktır. Kuşkusuz insan, dünya üzerinde halife (yönetici) olarak kabul edilir. Onun bu vasfı, kâinata tahrifat, tahribat veya haddi aşarak israf etmek değil; aksine işleri ilahî rızaya uygun idare etmektir. Dolayısıyla insan ile tabiat arasındaki dengenin korunması önemli bir ilahi kanundur. Nitekim İslâm, tabiatı faydalanma konusunda

¹ el-Hicr 15/29.

² el-Bakara 2/242; el-Fecr 89/5; el-Kehf 18/29.

³ el-Bakara 2/30.

⁴ el-Ahzâb 33/72.

⁵ el-İsrâ 17/70; Tîn 95/4.

⁶ el-Ahzâb 33/72.

⁷ er-Rûm 30/36.

⁸ el-Enbiyâ 21/37; el-İsrâ 17/11.

⁹ el-Fecr 89/17-20.

¹⁰ en-Nisâ 4/54.

¹¹ el-Âdiyât 100-6-7.

¹² er-Rûm 30/30.

¹³ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac, *el-Câmi'u's-sahîb*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbâki (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-'Arabî), ts, "Cennet", 63.

ölçülü, dengeli ve adil olmayı emretmiş, konuyla ilgili “vasat”¹⁴ tabiri kullanılarak bu bağlamda bir toplum inşa etmeyi hedeflemiştir. “Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın”¹⁵ âyet-i kerîmesi de bu denge ve vasat halini korumaya işaret etmektedir. Zira insan fıtratından uzaklaştıkça yalnızca kendisini değil, aynı zamanda içinde yaşadığı toplumu ve yeryüzünü de tahrip eder. “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu...”¹⁶ âyeti, yeryüzündeki bozulmanın insan kaynaklı olduğunu vurgulamaktadır. İşin özünde var olan teknik ve teknolojik gelişmelerin kötüye kullanılması da, yine insan kaynaklıdır. İnsan, cüz’î iradesiyle hem iyiyi hem de kötüyü tercih etme idrakine sahiptir. Fıtratın bozulmasında temel etken, insanın hırs ve isteklerinin sınırsız olmasıdır. Bu bakımdan fıtratın tahrifinde, sünnetullah sınırlarının aşılmasında ve tabiattaki doğal dengenin bozulmasında insanın birinci derecede sorumlu olduğunu söylemek mümkündür.¹⁷

Fıtrat konusunda çeşitli akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmında kavramsal çerçeve üzerine durulmuş, bazılarında fıtrat kavramının ilintili olduğu diğer kavramlar birlikte incelenmiş, bazı çalışmalarda ise fıtrat ile iman, din, kader, insan, sosyal çevre, psikolojik yapı beraber ele alınmıştır.¹⁸ Bu çalışmada ise kavramsal anlamla beraber doğal fıtrata yönelik müdahaleler neticesinde yaşanan fitrî bozulmaların dinî ve ahlâkî açıdan bir değerlendirmesi yapılmış, modern biyoteknolojik gelişmelerin ve çevresel yönlendirmelerin fıtrat kavramı açısından sınırlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Modern bilimde genetik, belli bir hedef doğrultusunda genellikle tedavi, iyileştirme, geliştirme veya bazen de maksatlı bir şekilde canlıların özelliklerini değiştirme amacı taşımaktadır. Burada esas genetik müdahalenin tedavi ve zaruret yönü değil, fıtratı tahrif eden ve insan başta olmak üzere canlılar üzerinde olumsuz etkiler meydana getiren yönüyle bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu bakımdan çalışmamızda fıtrat kavramıyla birlikte genetik müdahalelerin sınırlarının ele alınması yönüyle özgün bir araştırma yapılması amaçlanmıştır. Burada başta Kur’ân olmak üzere hem sünnet ve İslâm’ın klasik kaynakları, hem de güncel çalışmalar doğrultusunda ilk olarak fıtrat kavramının anlamı ele alınmıştır. Buna bağlı olarak insanın tabiata, insana, hayvana ve bitkiye yönelik davranışları ayrı başlıklar altında incelenmiş, insanın sorumlu bir varlık olarak canlılar âlemi ve kâinat üzerindeki etkisi dinî ve ahlâkî açıdan incelenmiştir.

¹⁴ el-Bakara 2/143.

¹⁵ el-A‘râf 7/56.

¹⁶ er-Rûm 30/41.

¹⁷ bk. Süleyman Kaya, “Covid-19 Pandemi Süreci ve Sonrasına Kur’ân Temelli Yaklaşım”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi TADER* 4/3 (Aralık2020), 11.

¹⁸ Konuyla ilgili çalışmalardan bazıları şunlardır: Güven Ağırkaya, “Belâ-Musibetler Üzerine Fıtrat Eksenli Bir Okuma”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 Özel Sayı (Aralık/December 2020), 30-64; Mustafa Akçay, “Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 125-158; Mehmet Aşkın, “Genetik mühendislik: Dost mu düşman mı?” *Türkiye Biyotetik Dergisi* 2/2 (2015); Adil Bor, “Din ile İlişkisi Bağlamında Fıtratın Mahiyeti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/3 (2017), 1671-1704; Yaşar Kurt, “Kur’ân’da Fıtrat Kavramı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005), 71- 104; İbrahim Kaplan, “Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD)* 17/2 (Aralık2017), 61-84; Hasan Rıza Özdemir, “Kur’an-Fıtrat İlişkisi ve İnsanı Yöneten Değerler”, *Dini Araştırmalar* 25/62 (Haziran 2022), 221-244; Muhammet Ali Tekin, “Kur’ân ve Hadislerde Fıtrat Kavramının Anlamı Üzerine”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık2020), 1441-1490; Süleyman Kaleli, “Fıtrat ve Helal Talep”, *Helal Yaşam Tıbbi Dergisi*, 1(2), 23-30; İsmail Yalçın, “Değişim ve Yenileşmede Fıtrat Çizgisi”, *Tevilat* 1/1 (Haziran2020), 97-120; Musa Çetin, “Hadisler Bağlamında Din-Fıtrat İlişkisi ve Sosyal Yansımaları”, *Genç Mütefekkirler Dergisi* 3(2), 562-589; Hasan Ocak, “Yaratılış/Fıtrat Kavramı Çerçevesinde İnsan-Çevre İlişkisinin Ahlakî Boyutu”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*(2), 57-72; Mustafa Ünverdi, “Din ve Fıtrat İlişkisi Bağlamında Dinî İndirgemeciliğin Eleştirisi”, *İlahiyat Akademi* 14 (Aralık2021), 237-266; Bahattin Dartma, “Kur’ân Bağlamında İlk İnsan ve Nübüvvet-Fıtrat İlişkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (Ağustos2006), 9-21; Şule Turgut-Adnan Algül, “Yaratılış Müdahale Açısından Genetiği Değiştirilmiş Tarım Ürünleri”, *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Haziran 2021 (8), 178-200.

1. Fıtrat Kavramının Anlamı

Fıtrat kavramı, “fatır” kökünden türemiş ve kelime anlamı itibarıyla “yarmak, ikiye ayırmak, icat etmek, yaratmak” gibi manalarda kullanılmıştır. Kur’ân’da Allah’ın sıfatı olarak yaratma anlamında altı yerde “fâtır” kelimesi zikredilmektedir.¹⁹ Terim yönüyle incelendiğinde “fatır” kelimesinin insanın doğuştan sahip olduğu yaratılış, yatkınlık ve yeteneklerinin tümünü içine alan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Ebû'l-Heysem'e göre fıtrat, anne karnında belirlenen varoluş gayesine göre bir yaratılıştır.²¹ Ebû Ubeyde (ö. 209/824) fıtratı, Allah’ın boyası (sıbgatullah) olarak ifade etmektedir.²² Bununla beraber fıtrat kavramı “din” şeklinde yorumlandığı gibi,²³ doğrudan “İslâm dini” manasında da tarif edilmiştir.²⁴ Ayrıca “fatır” sözcüğü “bir şeyin ilk defa ortaya çıkması” anlamında da kullanılmıştır. Mesela devenin azı dişinin çıkışındaki ilk hâli için “fatır” kullanılır. Araplar, deve dişinin ilk defa çıkması esnasında diş eti yarıp çıktığı için “devenin dişi fatretti/ilk defa çıktı” sözünü kullanmışlardır.²⁵ Toprağı yarmak sûretiyle ortaya çıkan mantar için “futra” kelimesi kullanılmış,²⁶ “oruç açmak, oruçluya oruç açtırmak, başlanmış bir orucu bozmak ya da hiç oruç tutmamak” gibi manalara gelen “iftâr” ve “fıtr” kelimeleri, “fatır” kelimesinin kökünden türemiştir.²⁷ Aynı kökten türeyen ve orucun tamamlandığını ifade eden Ramazan Bayramı için de idü'l-fıtr (fıtr bayramı), Ramazan ayına has olarak verilen sadakaya ise sadakatü'l-fıtr (sadaka-i fıtr) denilmiştir.²⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de on dokuz yerde “fatır” kelimesinin kökünden türemiş fiil ve isimler²⁹ bulunmakta, bir âyette ise fıtrat kelimesi doğrudan geçmektedir.³⁰ Kur’ân’daki manası itibarıyla fa-ta-re (فَطَرَ) kelimesine birkaç örnek vermek istiyoruz: Zuhruf sûresi 27. âyet-i kerîmesinde yüce Allah İbrâhim’in (a.s.) dilinden “إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ” “Ben ancak beni yaratana taparım. Şüphesiz O beni doğru yola iletecektir” buyurmakta ve Hz. İbrâhim’in Allah’a yönelişindeki ifade biçimlerine yer verilmektedir. Âyet-i kerîmede geçen فَطَرَ kelimesi kulluk maksadıyla yaratılmak anlamındadır.³¹ Nitekim Hz. İbrâhim’in bu yakarışı Şuarâ sûresi 78. âyette benzer bir manada şöyle geçmektedir: “الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ” “O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir”. Görüldüğü gibi “yaratma” kavramı Zuhruf sûresi 27. âyette فَطَرَ kelimesiyle, Şuarâ sûresi 78. âyette ise خَلَقَ kelimesiyle zikredilmiştir. Burada yaratma ile fıtrat arasındaki ilişki iki farklı kavramla ifade edilmiştir.³² Yâsîn sûresinin 22. âyetinde “وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدَ الَّذِي فَطَرَنِي” “Hem ne diye beni yaratan Allah’a kulluk etmeyeyim ki?” buyrulmuş ve yine “yaratma” anlamındaki kavram, فَطَرَ kelimesiyle kullanılmıştır. Başka bir

¹⁹ el-En’am 6/14; Yûsuf 12/101; İbrâhim 14/10; el-Fâtır 35/1; ez-Zümer 39/46; eş-Şûrâ 42/11.

²⁰ Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1414), 5/55-56; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, thk. Ahmed Abdülgafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1987), 2/781; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhim el-Ferâhidî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1431), 7/370.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/56.

²² Ebû Ubeyde Ma'mer b. Musennâ, *Mecâzü'l-Kur'an*, thk. Fuad Sezgin (Kahire: Dâru Hancî, ts.), 2/122.

²³ Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru-Hicr, 2001), 7/499.

²⁴ İbn Abdilber, *et-Tembîd*, thk. Beşar Avâd Marûf (Londra: Müessesetü'l-Furkân, 2017), 11/342.

²⁵ Cevherî, *Tâcü'l-luğa*, 2/781, 4/1633; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid İbn Abdilmaksûd b. Abdîrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, ts.), 4/461.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/55.

²⁷ Mehmet Şener, “İftar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/517.

²⁸ Yunus Vehbi Yavuz, “Fitre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/160.

²⁹ el-En’am 6/14, 79; Hûd 11/51; Yûsuf 12/101; İbrâhim 14/10; el-İsrâ 17/51; Meryem 19/90; Tâhâ 20/72; el-Enbiyâ 21/56; er-Rûm 30/30; el-Fâtır 35/1; el-Yâsîn 36/22; ez-Zümer 39/46; eş-Şûrâ 42/5, 11; el-Zuhurf 43/27; el-Mülk 67/3; el-Müzzemmil 73/18; el-İnfitâr 82/1.

³⁰ er-Rûm 30/30.

³¹ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 9/160.

³² İki kavram arasındaki ilişki için bk. Bor, “Din ile İlişkisi Bağlamında Fıtratın Mahiyeti”, 1686; Kurt, “Kur’ân’da Fıtrat Kavramı”, 81-82.

âyette geçen *فَطَرْتُ اللَّهَ* (fıtratallah)³³ tabiri müfessirlerce değerlendirilmiş ve anlamının “Allah’ın vahdâniyetini ve rubûbiyetini bilmek” olduğu yönünde tespitler yapılmıştır.³⁴ Bütün bu örnekler fıtrat kavramının kulluk gayesine özgü bir yaratma olduğuna işaret etmektedir. Yukarıdaki delillerden hareketle Kur’ân’da geçen “fıtrat” kavramının insanın yaratılışındaki doğal özellikleri ve içsel eğilimleri ifade ettiği, insanın Allah’a olan bağlılığını, iyiliğe ve güzelliğe yönelik eğilimlerini içerdiği anlaşılmaktadır. Yani fıtrat kavramı insanın temel doğasını ve ahlâkî değerlerini belirleyen bir hâldir. İnsanın, kulluğun bir gereği olarak iyilik, adalet, merhamet, sevgi gibi değerlere yönelmesi, ilâhî fıtrat duyusunun bir neticesidir.

Allah’ın insanı yarattığı dinî ve manevî yapı, onun fıtratını oluşturur. Bu durum Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifade edilmektedir: *“فَطَرْتُ اللَّهَ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا”* “Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel!”³⁵ Fıtrat kavramı sadece buradaki âyette doğrudan “fıtratallah” şeklinde zikredilmiştir.³⁶ Âyetin siyak-sibakında hanîf,³⁷ din, takva, namaz gibi kavramların zikredilmesi ve şirkten uzak durulmasının emredilmesi, fıtrat kavramının mânâ çerçevesi hakkında bir gerçeğe işaret etmektedir. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber yaratılışın doğasına işaret ederek; *“Doğan her çocuk fıtrat üzere doğar”*³⁸ buyurmuştur. Özellikle hadis-i şerifte geçen fıtrat kavramı, yaratılmanın saf ve tertemiz hali olan ilk başlangıcını ifade eder.³⁹ Uyumadan önce dua etmeyi tavsiye eden Allah Resûlü (s.a.s.); *“Eğer o gece ölürsen fıtrat üzere ölürsün...”*⁴⁰ buyurarak fıtrat üzere ölmeyi Müslüman olarak ölmek şeklinde zikretmiştir.⁴¹ Bir başka rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) beş şeyin fıtratı olduğunu bildirmiş ve bunları sünnet olmak, kasık bölgesini tıraş etmek, bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek ve koltuk altı kıllarını temizlemek şeklinde sıralamıştır.⁴² Bu rivayette yer alan hususlar yaratma düzenine bağlı olarak vücut yapısını korumaya, sağlıklı ve bakımlı olmaya teşvik etmektedir. Bu bakımdan beden temizliğini sağlamak ve hijyen kurallarına dikkat etmek insan fıtratına uygun davranışlar olarak düşünülmüştür. Sonuç olarak, Kur’ân’da ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözlerinde geçen “fıtrat” kavramı insan kişiliğinin özünü, manevî yapısıyla ve çevresel etkilerden bağımsız doğal haliyle ilgili bir gerçeğe işaret etmektedir.

2. Doğal Yapıya ve Tabiata Yönelik Müdahaleler

Modern çağda insan pek çok alanda yaşanan yeniliklere şahit olmaktadır. Dünya tarihinde sadece silah sanayiinde değil, aynı zamanda tıp teknolojisi alanında, cerrahi ve genetik bilgi kapsamında da çok hızlı gelişmeler yaşanmaktadır. Bu gelişmelerin bir kısmı İslâm’ın müsaade ettiği tedaviler niteliğinde olurken, diğer bir kısmı ise insan bedeni üzerinde işlenen ve Kur’ân’da “tağyir”⁴³ olarak ifade edilen bozma ve tahrife yönelik girişimlerdir.

³³ er-Rûm 30/30.

³⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 8/271.

³⁵ er-Rûm 30/30.

³⁶ Fıratullah, sünnetullah ve sıbğatullah kavramlarının bir biriyle ilişkisi hakkında bk. Mustafa Akçay, “Sünnetullah, Fıratullah, Sıbğatullah’ Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine”, 125-158.

³⁷ Fıtrat kavramının hanîf kavramıyla ilişkisi için bk. Kurt, “Kur’ân’da Fıtrat Kavramı”, 84-87.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih*. nşr. Mustafa Dîb el-Buğa (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), “Cenâiz”, 80, 93; Müslim, “Kader”, 22-25.

³⁹ Ebü’l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerikandî, *Babü’l-’ulûm* (b.y.: y.y., 1431), 1/437.

⁴⁰ Buhârî, “Tevhid”, 34, “Kader”, 7.

⁴¹ Şule Turgut, *Genetiği Değiştirilmiş Tarım Ürünlerinin İslâm Hukuku Açısından Fıtrata Müdahale Bağlamında Değerlendirilmesi* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020), 12.

⁴² Buhârî, “Libâs”, 64; Müslim, “Tahâret”, 16.

⁴³ en-Nisâ 4/119.

Sözlükte değıştirmek anlamına gelen tağıyir kavramı, edebiyat ve şiir dilinde bir kelimenin aslı şeklinden başka bir şekle dönüştürülmesi demektir.⁴⁴ Dinî literatürde ise tağıyir, tahrif kavramına yakın bir anlamda kullanılmıştır. Nitekim lânetlenmiş olan şeytan, insanı saptırmak, boş kuruntularla aldatmak, canlıların fizikî yapılarına şekil vermek, Allah'ın yarattığını değıştirmek gibi bir vazife üslenmiş ve bu davranışlar Kur'ân'da "tağıyir" adı altında zikredilmiştir.⁴⁵ Burada özellikle "فَلْيَعِزُّنَّ خُلُقَ اللَّهِ" "Allah'ın yarattığını değıştirecekler" anlamındaki ilahî mesaj dikkat çekicidir. Bu bakımdan doğal yapı içerisinde fıtrata müdahalenin mümkün olduğu ve bu hususta şeytan faktörünün önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Şeytanın davranışları akla ve ilme aykırı olup hurafeleri çağrıştırmaktadır. Nitekim putlar için adanan develerin göz ve kulaklarını yarmak, Allah'ın yarattığını değıştirmek bu tarz davranışlardandır.⁴⁶ Buna göre şeytanın çeşitli oyun ve cezbedici davranışlarla insanları Allah'ın yarattığı fıtratı bozmaya teşvik ettiği, bu düşünceye meyledenlerin şeytandan gelen dürtülerin etkisinde hareket ettiği sonucuna varılmaktadır. Âyet-i kerîmede durum şöyle bildirilir: "Şeytan onlara durmadan vaad eder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir".⁴⁷ Burada şeytanın insanları aldatma stratejisi ve zihinlerde kurduğu oyun anlatılmaktadır. Şeytan, insanlara dünya ve ahiret adına geçersiz vaatlerde bulunur. O, geçici ve yanıltıcı arzularla aldatarak, gerçek mutluluk ve ebedi hayatın başarısından uzaklaştırır. Allah, bu aldatmacaya karşı mü'minleri uyararak, gerçek mutluluğun ve kurtuluşun yalnızca O'na itaat etmekte olduğunu bildirmektedir.

İnsanın yeryüzündeki gelişigüzel faaliyetleri, fıtrî yapıyı ve doğal dengeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle doyumsuz istekler, hırs ve buna bağlı gelişen tatminsizlik insanın tabiat ile olan ilişkisinin yeniden tartışılmasını zorunlu kılmıştır. "İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu..."⁴⁸ âyetinde de doğal yapının tahrif edilmesi, ekolojik bozulma ve çevresel krizlerin beşer kaynaklı olduğu vurgulanmaktadır. İnsanın tek başına maddî maksatlarla geleceği tasarlaması çevre kirliliğine, canlı türlerinin yok olmasına, bedensel ve genetik bozulmalara, nükleer tehditlere ve nihayetinde toplumsal çöküşe yol açmıştır.⁴⁹ "Karada ve denizde düzenin bozulması" tabiatın ve ekosistemin tahrip edilmesinin bir sonucu olarak düşünüldüğü gibi; adaletsizlik, haksızlık, baskı ve zulmün yaygınlaşmasının da bir sonucudur.⁵⁰ Zîrâ insandan neş'et eden müdahaleler canlı türlerinin yok olmasına, hava, su ve toprak kirliliğinin artmasına, doğal afetlerin çoğalmasına neden olmuştur. Bütün bu örnekler insan ile diğer varlıklar arasındaki bağın ne kadar iç içe olduğunu göstermektedir.⁵¹ Ayrıca bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde fıtrat kavramının sadece insanla ilgili olmadığı, bütün evrenin yapısını kuşatan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.⁵²

Çevresel krizler ve doğal yapıya olan müdahaleler günümüzde karşılaşılan en büyük küresel sorunlardandır. İnsandan kaynaklanan tahribat, doğanın dengesini bozmakta ve birçok çevre sorununa yol açmaktadır. Çağımızda iklim değışikliği, sanayi faaliyetleri ve doğal olmayan tarım gibi insan kaynaklı faktörler nedeniyle sıcaklık artışı, deniz seviyesinin yükselmesi, kuraklık, sel gibi afetler yaşanmakta, birçok canlı türü yok olmaktadır. Yine bilinçsiz tüketim sebebiyle doğal kaynaklar hızla tükenmekte, suya ve toprağa daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Yukarıdaki âyet bağlamında düşünüldüğünde plastik atıklar, kimyasal maddeler, tarım ilaçları, atık sular ve sanayi kirlenmesi gibi faktörler çölleşme, kuraklık, gıda güvenliği, su kirliliği, insan sağlığı gibi sorunlara neden olmaktadır. Bu da insanın kendi varlık âlemine yaptığı bilinçsiz müdahalenin ve çılgınca tüketimin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁴ Sedat Şensoy, "Tağıyir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/376-377.

⁴⁵ en-Nisâ 4/118-119.

⁴⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 2/148-149.

⁴⁷ en-Nisâ 4/120-121.

⁴⁸ er-Rûm 30/41.

⁴⁹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 2/828-829.

⁵⁰ Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Heyet (İstanbul: İnsan Yayınları 1991), 4/309.

⁵¹ bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/322-325.

⁵² Ağırkaya, "Belâ-Musibetler Üzerine Fıtrat Eksenli Bir Okuma", 49.

3. İnsan Fıtratına Yönelik Müdahaleler

Kur'ân'a göre insan, Allah tarafından yaratılmış değerli ve onurlu bir varlıktır.⁵³ Allah onun yaratılışını mahlûkâtın en şerefli yaratılışı olarak tasvir eder ve ilk insanın topraktan var edildiğini bildirir.⁵⁴ İnsan, Allah'ın kudretiyle anne karnında başlayan bir yolculuğa çıkar. Başlangıçta bir nutfе, yani sperm ve yumurta olarak var olurken, zamanla bir 'alaka yani kan pıhtısına ve ardından da bir mudğaya diğer adıyla et parçasına dönüşerek Allah'ın iradesiyle şekillenir.⁵⁵ Yine insan, fıtratının bir gereği olarak Allah'a inanma ve doğru yolu seçme iradesine sahip olup, doğuştan Allah'ı tanıyabilme özelliğinde yaratılmıştır.⁵⁶ İşte bu özellik onun yaratılış amacını oluşturmaktadır.⁵⁷ İnsana yüklenen sorumluluk görevi, onun her türlü aşırı davranışlardan ve bozgunculuktan sakınmasını da gerekli kılmaktadır. Bunun içindir ki Kur'ân'da insanın haddi aşması eleştirilmekte,⁵⁸ bozgunculuk çıkarmasının zararlarına dikkat çekilmekte⁵⁹ ve israftan sakınması emredilmektedir.⁶⁰

Fransız düşünür Thomas Hobbes "İnsan insanın kurdudur" (Homo homini lupus)⁶¹ der. Hobbes insanlar arasındaki doğal durumu açıklarken bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda başkalarına zarar verebileceğini ve toplum düzeninin sağlanabilmesi için güçlü bir otoriteye ihtiyaç duyulduğunu savunur. Buna göre insan doğasında sadece diğer canlı varlıklara karşı değil, insanın insan türüne karşı da zarar verme potansiyeline sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm inanç sisteminde kötülüğün dış kaynağı şeytandır. İnsan ise şeytanın yönlendirmesiyle nefsanî arzularına boyun eğerek ve kendi tercihinin bağlı gelişen cüz'î iradesiyle karar verir. Zira Kur'ân'da haber verildiği gibi şeytan, saptırmak, boş vaatlerde bulunmak ve insanı çeşitli hayallerle oyalamak, vb. şeklinde sinsice ve plânlı hareket etmektedir.⁶² Onun Allah'ın emrine karşı gelmesi ve Hz. Âdem'e duyduğu öfke ve kibir ise şöyle anlatılmaktadır: *"İblîs dedi ki: 'Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından,ollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın...'"*⁶³ Âyet-i kerîmelere göre şeytan (İblis), dosdoğru yol olan sırât-ı müstakîmden saptırmaya çabalamaktadır. Allah ise, şeytanı tercih ettiği yanlış davranışlar sebebiyle "yerilmiş ve kovulmuş" bir varlık olarak tavsif etmiş ve onu bulunduğu konumdan uzaklaştırmıştır. Bu durum İblis'in Allah'a karşı isyan etmesinin yanı sıra, insanları kıskanıp onlar hakkında kötü düşünceler beslemesinin de bir cezasıdır. Şeytanın Allah'ın emrine karşı gelmesi ve kendisini insanlardan üstün görmesi sadece Allah'ın rahmetinden uzaklaşmasına neden olmamış, aynı zamanda insanlara düşmanlık besleyip onları doğru yoldan saptırma görevini üstlenmesine de yol açarak lanetlenmesine sebep olmuştur. Âyetlerde şeytanın Allah'ın emrine karşı gelmesinin arkasındaki sebepler kibir ve öfke olarak vurgulanmaktadır. Şeytan, Allah'a itaat etmek yerine, kendi bencil duygularına mahkûm olmuş ve sakınılması gereken bir varlık haline dönüşmüştür. Buna mukabil insan, şeytanın tuzakları karşısında aciz ve zayıf bir duruma düşmüş, hedef haline gelmiştir. "Önlerinden, arkalarından, sağlarından,ollarından onlara sokulacağım" ifadesi, şeytanın her türlü hile ve aldatmacalarla insan üzerindeki etkisine işaret etmektedir. İnsanların birbirlerini kıskanıp zarar ve ziyana uğramalarını

⁵³ et-Tîn 95/4.

⁵⁴ bk. el-Mü'minûn 23/12; Fâtır 35/11; er-Rahmân 55/14.

⁵⁵ el-Mü'minûn 23/12-14.

⁵⁶ eş-Şems 91/8.

⁵⁷ ez-Zâriyât 51/56.

⁵⁸ bk. el-A'râf 7/55; eş-Şûrâ 42/42.

⁵⁹ bk. el-Bakara 2/191.

⁶⁰ en-Nisa 4/6; el-Mâide 5/32; el-En'âm 6/141; el-'Arâf 7/31; el-İsrâ 17/26-27; Tâhâ 20/121.

⁶¹ Thomas Hobbes, *Elementa Philosophica De Cive*, çev. Cihan Deniz Zarakolu (İstanbul: Belge Yayınları, 2014), 3-7.

⁶² en-Nisâ 4/118-120.

⁶³ el-A'râf /16-18.

istemek, huzur ve mutluluklarını bozacak planlar kurmak, şeytanî bir niyet ve davranış olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴

İnsanın hırs ve istekleri sınırsızdır. Onun sahip olduğu potansiyel imkân ve güç, bazen kendisini toplumsal sorumluluk anlayışına uygun davranmak yerine, kişisel çıkar arayışlarına ve aşırılıklara sevk edebilmektedir. Kendinde var olan gücün kötüye kullanılması, toplumsal düzenin ve adalet anlayışının bozulmasına yol açar. Kur’ân’da böyle kişilerin ruh hâlleri anlatılırken; *Hâkimiyeti ele aldığında ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır*⁶⁵ buyrulmaktadır. Burada yapmacık ve riyakâr bir insan tipi olarak münafıkların ahlak yapısına ve karakteristik özelliklerine dikkat çekilmiştir.⁶⁶ Âyette ürünler için “hars” (حَرْث), insan soyu için “nesl” (نسل) kelimesi kullanılmış ve konuyla ilgili müfessirlerce çeşitli yorumlar yapılmıştır: Mâtürîdî’de (ö. 333/944) yer alan bir görüşe göre ekin anlamındaki hars (حَرْث) kelimesi esasen “kadın” anlamındadır. Zira kadının yok edilmesi, ondan doğacak neslin de yok edilmesidir.⁶⁷ Nesefî’ye (ö. 710/1310) göre bu tabiata sahip kişiler fırsat bulduklarında nesilleri ve ekinleri yok ederek toplumun ruh yapısını bozmakta ve fesat çıkarmaktadırlar.⁶⁸ Muhammed Abduh’un (ö. 1905) yorumuna göre âyetteki “ürünleri ve nesilleri yok etme” ifadesi deyimisel bir tabirdir. Burada mânâ olarak esasen kötü karakterli kişilerin, arzu ve isteklerini tatmin etmek uğruna insanı her türlü tehlikeye sürüklemesi kastedilmiştir.⁶⁹ Muhammed Ali Sâbûnî’ye (ö. 2021) göre “hars” tüm ekinleri, “nesl” ise tüm insanları ifade eden kavramlar olup kişi bu ikisiyle ayakta kalır. Bu sebeple harsın ve neslin ifsat edilmesi tüm insanların yok edilmesidir.⁷⁰ Buna göre harsın ve neslin yok edilmesi meselesi kadının doğurganlığına müdahale edilmesi, evliliklere engel çıkarılması, evlilik dışı beraberliğin yaygınlaşması, kadının ideolojilerle bütün iş alanlarına sürülüp aileden uzaklaştırılması gibi birçok hususu da kapsamaktadır.

İslâm’da zarûrât-ı hamse adıyla canın, malın, dinin, aklın ve neslin korunması öncelikli konular arasında zikredilmiştir. Haksız yere bir insanı öldürmek yasaklanmış,⁷¹ kişinin kendi canına kıyarak intihar etmesi dahi haram kılınmıştır.⁷² İnsan, kendisine bir emanet olarak sunulan kendi canı üzerinde sınırsızca tasarrufta bulunma yetkisine sahip değildir. Malını haramdan, dinini her türlü bid’at ve hurafeden, aklını sarhoş edici nesnelerden veya her türlü olumsuz fikir ve ideolojilerden korumakla mükelleftir. Yine insan kendi neslini her türlü fitnenin şerrinden ve fıtrata aykırı davranışlardan korumakla yükümlüdür. Bu bakımdan kişinin gerek kendi şahsına gerekse başka bir kimsenin biyolojik veya fiziki yapısına müdahalesi doğrudan fıtrata müdahale anlamındadır.

Şeytanın insanı saptırmak için verdiği mücadeleyi ve fıtrata müdahaleyi anlatan bir âyet-i kerîmede; *“Onlara emredeceğim de Allah’ın yarattığını değiştirecekler”*⁷³ buyrulmaktadır. Konuyla ilgili âyeti açıklayan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a (ö. 1942) göre buradaki değişim kadının erkek ve erkeğin kadına dönüştürülmesi, cinsiyete dayalı rollerin karıştırılması, uzuvların aslî işlevlerinin dışında kullanılması, gayrimeşru ilişkilerin normalleştirilmesi, temiz yerine pis olanların tercih edilmesidir.⁷⁴ Yukarıdaki âyette geçen şeytana ait dürtülerin aksine yüce Allah insanı esas fıtratına davet etmekte, *“Allah’ın yaratışında*

⁶⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/507-508.

⁶⁵ el-Bakara 2/205.

⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 1/164.

⁶⁷ “Kadınlarımız sizin tarlanızdır/ekinliğinizdir.” نَسَائُكُمْ حَرْثُكُمْ (el-Bakara 2/223) âyeti gerekçe gösterilerek bu mana zikredilmiştir. İsrâil’in Filistin ve Gazze halkına yönelik soykırımda özellikle kadın ve çocukları hedef almaları ve bunu açıktan söylem haline getirmeleri, bu mananın da düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Mâtürîdî, *Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, 2/101.

⁶⁸ Ebû’l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kelim et-Tayyib, 1998), 1/174.

⁶⁹ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Hakîm (Tefsîrü’l-menâr)* (Kahire: el-Hey’etü’l-Misriyye, 1990), 2/199.

⁷⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Sa’feti’l-’t-tefâsîr* (Kahire: Dârussâbûnî, 1997), 1/118.

⁷¹ en-Nisâ 4/29, 92-93; el-Mâide 5/32; el-En’âm 6/151; el-İsrâ 17/33; el-Furkân 25/68; el-Mümtehine 60/12.

⁷² Buhârî, “Cenâiz”, 84; Müslim, “İmân”, 175; Timizî, “Tıb”, 7.

⁷³ en-Nisâ 4/119.

⁷⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 1992) 3/88.

*değişiklik bulunmaz*⁷⁵ ilkesini merkeze alarak fitrî yaratılmışlık hakikatine bağlı kalmaya çağırılmaktadır. Bu ifade Mücâhid (ö. 104/722) ve Katâde (ö. 117/735) gibi bazı âlimlere göre “Allah’ın dininde değişiklik olmaz” anlamındadır. Hz. Ömer (ö. 23/644), İkrime (ö. 105/723) ve İbn Abbâs’tan (ö. 68/687-688) aktarılan bir başka yoruma göre ise hayvanların hadım edilmesinin Allah’ın onları yaratmasındaki hikmet ve takdiri değiştirmeyeceği anlamındadır. Üçüncü bir görüşe göre Allah’tan başka yaratıcı iddiasında bulunanlar O’nun yaratmasındaki hiçbir hali değiştiremeyecektir. Zira Allah yaratan, diğerleri ise yaratılandır. Dördüncü bir görüşe göre ise âyet mutluluk veya mutsuzluk gibi kaderle ilgili durumların sadece Allah tarafından belirlenebileceğini, başkasının bu durumu değiştiremeyeceğini ifade eder.⁷⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.) vücuda dövme yaptırmayı, kaşları aldırma, dişleri incelterek seyrekletirmeyi ve bunun gibi müdahaleleri aldatma ve zarar verme yönüyle yaratılışı değiştirme, fitratı bozma kapsamında değerlendirmiş, bu gibi olumsuz davranışları işleyen ve buna sebep olanların Allah’ın rahmetinden uzak olacaklarını haber vermiştir.⁷⁷ Dövme, vücudun doğal yapısında kalıcı değişiklikler meydana getirir. Kişinin bedeninin asıl sahibi Allah olup, bu beden insana emanet edilmiş olduğundan korunması ve saygınlığının muhafazası görevi de insana verilmiştir. Bu nedenle İslâm’da vücuda etki edici dış müdahaleler yasaklanmıştır. Tıbbî açıdan bir zaruret olmadan sırf güzelleşmek, cazip görünmek, şöhrat sahibi birine benzemek, moda uymak gibi sebeplerle vücuda yapılan estetik maksatlı müdahaleler, fitrata müdahale kapsamında değerlendirilmiştir.⁷⁸ Vücuda yapılan operasyonlarla cinsiyet değiştirme, üreme organını işlevsiz kılma da yine bu tahrif kapsamında ele alınmıştır. Hemcinsler arasında evlilik, taşıyıcı annelik, üçüncü şahıslara ait üreme hücrelerinin kullanımı ise fitratın tahrifiyle beraber nesillerin bozulmasına, ahlak kurallarının çiğnenmesine, insanın biyolojik yapısının tamamen tahrip edilmesine sebep olmaktadır.⁷⁹ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bu davranışları yasaklamasındaki başlıca nedenler aldatma, başka türlü görünme, fitratı bozma, ilahi kanuna müdahale, nefse ve nesle zarar verme gibi sebeplere dayanmaktadır.

İslâm dini, fitratın muhafazasını esas alarak başkalarına benzeme isteğine bir ölçü koymuştur. Rivayetlere göre Resûlullah (s.a.s.) saç tarama şekli konusunda müşriklere muhalefet etmiş, bazen saçlarını perçemine doğru sarkıtarak, bazen de ortadan ikiye ayırarak inanmayan kişilere benzememek için farklı bir usul sergilemiştir.⁸⁰ Yine Allah Resûlü (s.a.s.) saçlarda topuz yapılmasını yasaklamış,⁸¹ saçla saç eklemeyi ve dövme yaptırmayı uygun bulmamıştır.⁸² Bütün bu yasaklarla insanın Allah tarafından yaratıldığı fitrata uygun haliyle kabul edilmesi teşvik edilmiş, sahte değişim ya da taklitten kaçınılması tavsiyesinde bulunulmuştur.

Bu noktada materyalist bir evrim yolculuğu olarak düşünülen transhümanizm bağlamındaki çalışmalar dikkat çekicidir. Fiziksel, zihinsel ve duygusal yetileri teknolojik müdahalelerle geliştirmeyi amaçlayan bir düşünce akımı olarak transhümanizmin nihai hedefi, insanın doğal sınırlarını aşarak “üstün insan” (posthuman) formunda bir insan tipi ortaya koymak, ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Bu akım dinin aksine

⁷⁵ er-Rûm 30/30.

⁷⁶ Mâverî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 4/312.

⁷⁷ Buhârî, “Libâs”, 83-87; Müslim, “Libâs”, 120.

⁷⁸ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrîl’l-hadîs*, Dârü İhyâil’-Kutubîl ‘Arabî (Kahire: y.y., h. 1383), 8/240-242; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 1/408; Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/147-148.

⁷⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar* (İstanbul: DİB Yayınları, 2025), 674.

⁸⁰ Buhârî, “Libâs”, 70; Müslim, “Fadâil”, 90.

⁸¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye), ts., “Salât”, 87.

⁸² Müslim, “Libas”, 118.

dünyanın bir imtihan yeri olduğu fikrine karşı gelmektedir.⁸³ İslâm'da insan tabiatını değiştirmeye yönelik müdahaleler, fıtrata aykırı ve Allah'ın takdirine karşı gelmek olarak yorumlanmış,⁸⁴ zaruret miktarınca tedavi amaçlı teknolojik gelişmelerden istifade etmek ise olumlu karşılanmıştır.⁸⁵

Çağımızda cinsiyetsiz bir toplum anlayışını teşvik etme ve sağlıklı bir neslin oluşmasına yol açma noktasında çok ciddi girişimler söz konusudur. Cinsiyetler arasındaki farklar Allah'ın yaratma düzeninin parçası olarak kabul edilir ve her bireyin erkek veya kadın olarak doğması, biyolojik ve toplumsal açıdan belirli bir amaca hizmet eder. Cinsiyetsizleştirme projesi İslâm'ın yaratılış anlayışına aykırıdır. Kadın-erkek şeklinde iki cinsiyetin var olması toplumda adaletin, düzenin ve ahlâkî değerlerin sağlanması için önemli kabul edilir. Cinsiyetsizleştirme projesinin insan açısından oluşturabileceği potansiyel tehlikeler oldukça büyüktür. Dinî açıdan sağlık gibi mücbir bir sebep olmadan kişinin kendi bedeni üzerinde keyfî bir tasarruf yetkisi yoktur. Zira her bir insan, cinsiyeti ve kendi fitrî yaratılışı itibarıyla değerlidir. Bu sebeptendir ki erkeklere benzemeye çalışan kadınlara ve kadınlara benzemeye çalışan erkeklere lanet edilmiştir.⁸⁶

Cinsiyetsiz bir nesil var etme projesi ideolojik, kültürel, toplumsal ve bireysel anlamda birçok tehlikeler barındırmaktadır. Nitekim böylesi bir anlayış, kadın ile erkek arasındaki mahrem sınırları yok etmekte, kimlik ve aidiyet problemleri doğurmakta, dinî, ailevî ve toplumsal yapının bozulmasına sebep olmakta ve buna bağlı olarak bütün bir fıtratın tahrip olmasına neden olmaktadır. İslâm dini belirgin bir cinsiyet anlayışına ve biyolojik rollerin korunmasına önem vermiştir.⁸⁷ Çağımızda LGBT oluşumları olarak bilinen Lezbiyen, Gay, Biseksüel ve Transgender (Trans birey) gibi yapılar farklı oluşumlar tarafından bilinçli olarak finanse edilmekte, bu anlayış üzerinden ailenin ve toplumun temel yapısı çökertilmektedir. Bu yapıların belli çevrelerce desteklenmesi, ilaç ve ameliyatlar yoluyla insan bedeni üzerinde fiziksel değişimler meydana getirilmesi, fıtrata doğrudan müdahaledir. Zira estetik amaçlı veya keyfî nedenlerle uzuv ya da cinsiyet üzerinde dış müdahale ile değişim yapmak İslâm'da yasaklanmıştır.⁸⁸

İslâm dini neslin korunmasını sağlamak için başta zina olmak üzere aynı cinsler arasındaki yakınlaşmaları, taşıyıcı annelik gibi fıtrata ve ilahî kanunlara aykırı her türlü ilişki ve yapıyı haram kılmıştır.⁸⁹ Yüce Allah insan ilişkilerinde kadın ve erkek arasında sahih nikâh akdine dayanan birlikteliği emretmiş, gayrimeşru ilişkileri ise yasaklamıştır.⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lût'un kavmi bu anlamda ibretli bir örnek olarak zikredilmektedir. Söz konusu kavim fıtrata aykırı davranarak cinsel aşırılık ve Allah'ın koyduğu sınırları ihlâl etmekle bilinmektedir. Özellikle erkekler arasında yaşanan homoseksüel ilişkiler bu sapkın toplumun helâk olmasına neden olmuştur.⁹¹

Taşıyıcı annelik mevzusu da İslâm ve insan fıtratının kabul etmediği, neslin korunması ilkesine aykırı düşen ve İslâm ahlak anlayışı çerçevesinde gayrimeşru kabul edilen bir uygulamadır. Taşıyıcı annelikte, döllenmiş embriyo başka bir kadının rahmine yerleştirilerek nikâh dışı bir hamilelik süreci ve doğum meydana gelmektedir. Bu durum, fıkıh âlimleri tarafından “başkasının rahmini kullanmak” şeklinde değerlendirilmiş, sahih nikâh bağı dışında bir hamilelik meydana getirmesi ve çocuğun biyolojik annesi ile onu doğuran kadının farklı kişiler olması nedeniyle nesep karışıklığına yol açtığı için haram kabul edilmiştir.⁹² Kur'ân-ı Kerîm'de müminlere hitaben; “Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleriyle (yetinirler)...”⁹³

⁸³ bk. Bilal Sambur, “Dine Büyük Meydan Okuma: Transhümanizm”, *Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din* (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 147-159.

⁸⁴ Buhârî, “Libâs”, 61-62; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 31.

⁸⁵ bk. Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvâlar*, 661-674.

⁸⁶ Buhârî, “Libâs”, 62.

⁸⁷ bk. el-Hucurât 49/13.

⁸⁸ Buhârî, “Libâs”, 61-62; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 31; Ayrıca bk Diyanet İşleri Başkanlığı, “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı” <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1401/cinsiyet-degistirmek-caiz-midir?>

⁸⁹ el-İsrâ 17/32; en-Nûr 24/2.

⁹⁰ en-Nisâ 4/3; en-Nûr 24/32.

⁹¹ bk. el-A'râf 7/80-81; Hûd 11/69-70; el-Hicr 15/57-58; eş-Şuarâ 26/160-166; en-Neml 27/54-55; el-Ankebût 29/28-31

⁹² bk. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 11.09.2014 tarihli 27 nolu kararı: “Kadının yumurtası ile erkeğin spermlerinin laboratuvar ortamında döllendirilmesi ile elde edilen zigotun, başka bir kadının rahmine yerleştirilmesi, rahim sahibi kadının doğum

mealindeki âyet-i kerîme, haberî bir emir olarak hem erkek hem de kadınların ırzlarını/cinsel organlarını aralarında nikâh bağı olmayan kişilerden korumalarını emretmektedir. Bu durumda taşıyıcı annelik uygulaması, âyette belirtilen hükmün ihlâli sayılmaktadır. Sonuç olarak estetikten cinsiyet dönüşüm operasyonlarına kadar, nefsi, nesli ve aile kurumunu tehdit eden böylesi davranışlar hem sağlık açısından problem teşkil etmekte hem de fitrata aykırı davranışlar olarak kabul edilmektedir. İnsan davranışlarına sınır getiren bu yaklaşım ise insanı koruma amacını taşımaktadır.

4. Hayvanların Doğal Yaratılışına Yönelik Müdahaleler

Kur'ân-ı Kerîm'e göre hayvanlar da insanlar gibi birer ümmet olup⁹⁴ yeryüzünde önemli görevleri deruhte eden canlı varlıklardır. Kur'ân'da birçok hayvan örnek olarak zikredilmiş, sıvrisinek gibi küçücük ve basit bir canlının bile yaratılışındaki inceliklere dikkat çekilmiştir.⁹⁵ Aynı zamanda Kur'ân'da bazı hayvan isimlerinin sûre ismi olarak yer alması,⁹⁶ onların hem yeryüzünün doğal üyeleri, hem de vahyin dilinde özel bir yere sahip olduklarını göstermektedir. Hayvanların her biri kendi lisân-ı hâllerıyla Allah'ı tesbih etmektedirler.⁹⁷ Vahiy nazarında bazı hayvanlar adına yemin edilmiş,⁹⁸ bazısına bal yapması için ilham edilmiş,⁹⁹ bazıları ise ilahî hikmet gereği peygamberlerin mucizelerinde görev almışlardır.¹⁰⁰ Yine insanoğlu bazı hayvanların sütünden, etinden, derisinden, yününden istifade imkânı bulmuş; bazılarından ise yük taşımak ve binmek için istifade etmiştir.¹⁰¹ Bu muazzam yaratılış hayvanların şükredilmesi gereken canlı türleri olduklarını göstermektedir. *"Allah yeryüzünü canlı yaratıklar için var etti"*¹⁰² âyetine göre hayvanlar da insanlar gibi yeryüzünün nimetlerinden istifade hakkına sahiptirler. *"Siz'in ve hayvanlarınızın yararlanması için gerçekten biz suyu bol indirdik. Sonra da ekinler için toprağı uygun biçimde yarıdık"*¹⁰³ âyetlerinde de yeryüzündeki nimetlerin paylaşımında hayvanların da hak sahibi olduklarını öğrenmekteyiz. Bu sebeple İslâm dini hayvanlara karşı şefkâtli ve merhametli olunmasını emretmiş,¹⁰⁴ onlara yönelik muamelenin adalet, emanet ve sorumluluk çerçevesinde gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayvanlara gösterdiği merhamet oldukça dikkat çekmekte, hadislerde bu konuya dair mesajlar öne çıkmaktadır.¹⁰⁵ Bir kediyi aç bırakarak ölümüne sebep olan kadının azaba uğrayacağını söylenmesi,¹⁰⁶ hayvanlara karşı sorumsuzluğun dinî açıdan önemli sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, susuz kalmış bir köpeğe su veren günahkâr bir

yapmasından sonra bebeği, sperm ve yumurta sahibi eşlere teslim etmesi suretinde cereyan eden taşıyıcı annelik uygulaması, dinin mahremiyet, evlilik, neslin korunması, şahsiyetin korunması, kişilerin ruh ve beden sağlığının korunması ve insanın saygınlığı ile ilgili bir takım ilkeleri ihlal etmesi sebebi ile caiz değildir."

⁹³ el-Mü'minûn 23/5-6.

⁹⁴ "Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki sizin gibi birer ümmet olmasınlar..." el-En'âm 6/38.

⁹⁵ el-Bakara 2/26.

⁹⁶ Kur'ân'da hayvan isimleriyle adlandırılan sûreler "Bakara" (İnek), "En'âm" (Sığır-Davar), "Nahl" (Bal Arısı), "Neml" (Karınca), "Ankebût" (Örümcek), "Fil" (Fil) sûreleridir. Ayrıca Kur'ân'da ismi geçen diğer hayvan türleri için bk. el-Bakara 2/26, 65, 173; el-Mâide 5/60; el-En'âm 6/144; el-A'râf 7/176; Tâhâ 20/18-20; el-Enbiyâ 21/78; el-Hac 22/73; el-Gâşiye 88/17;

⁹⁷ en-Nahl 16/49; el-İsrâ 17/44; el-Hac 22/18; en-Nûr 24/41.

⁹⁸ el-Âdiyât 100/1-5.

⁹⁹ en-Nahl 16/68.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/259; el-A'râf 7/107; eş-Şuarâ 26/32, 155-156; en-Neml, 27/10, 16-20; el-Kasas 28/31; es-Sâffât, 37/107, 142.

¹⁰¹ en-Nahl 16/5-8, 66-69, 80; Yâsîn 36/72.

¹⁰² er-Rahmân 55/10.

¹⁰³ bk. Abese 80/25-32.

¹⁰⁴ Müslim, "Birr", 79; Ebû Dâvûd, "Edeb", 10, 58.

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44.

¹⁰⁶ Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 16, "Enbiyâ", 54; Müslim, "Selâm", 151-152; "Tevbe", 25.

kişinin affedileceğinin haber verilmesi,¹⁰⁷ hayvanlar için yapılan küçük iyiliklerin dahi büyük sevaplara vesile olabileceğini göstermektedir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) serçesi ölen çocuğa bizzat taziyede bulunarak onu teselli etmesi¹⁰⁸ veya meyvesinden kuşların yediği ağaç sahibinin sevap kazanacağını bildirmesi¹⁰⁹ insan ile hayvan arasındaki güçlü bağın ve hayvana değer öneme atıfta bulunmaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.s.) temsil ettiği İslâm ahlak anlayışında hayvanlara eziyet edilmesi,¹¹⁰ onların öldürülmeleri,¹¹¹ güçlerinin üzerinde yük taşımaya zorlanmaları,¹¹² aç bırakılmaları,¹¹³ yavrularından mahrum bırakılmaları,¹¹⁴ dövüştürülmeleri ya da doğal yaşamlarından kopararak keyfî yarışlara zorlanmaları yasaklanmış,¹¹⁵ hayvanlara işkence edenler lanetlenmiştir.¹¹⁶ Bu yasaklar hem hayvanın fiziksel varlığına hem de yaratılış amacına saygının bir gereğidir.¹¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm israfı,¹¹⁸ aşırılığı¹¹⁹ ve her türlü zulmü yasaklamıştır.¹²⁰ Bu Kur'ânî duruş yalnızca insanlar arası ilişkilerde değil, hayvanlara yönelik davranışlarda da dikkat çekmektedir. Zararsız olduğu bilinen en küçük bir hayvanı dahi sebepsizce öldürmek, ona işkence etmek, onu aç ve susuz bırakmak veya tabii hayatından mahrum etmek İslâm'ın genel adalet ve merhamet ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Aşırılığa dayalı uygulamalar İslâm öncesi Câhiliye döneminin anlayışını çağrıştırmaktadır. Câhiliye dönemi Arap toplumunda bazı develer önceden belirlenip işaretlenerek kendilerine kutsallık atfedilir ve belirlenen bu hayvanlar ilah yerine konulan putlar adına kurban edilirdi. Bu bakımdan Câhiliye'de hayvanlara eziyetin boyutu ve putperest inançlar uğruna çeşitli ritüel ve törenlerle kurban edilmeleri dikkat çeken bir anlayıştır.¹²¹ İnsanı saptırmak, boş kuruntularla oyalamak, hayvanların kulaklarını yarmak ve Allah'ın yarattığını değiştirmek şeytanî bir tavidir.¹²² Zira hayvanın kulağının yarılması yaratılışa müdahale etmek anlamındadır. Bu davranış hayvanda fiziksel acıya ve estetik kusura yol açmaktadır. Bunun yanında hayvanın yaratılışına müdahale etmek insanı tevhid inancından uzaklaştırmakta ve bir takım batıl inanç ve uygulamalara sevk etmektedir. Câhiliye çağında kulakları yarılarak işaret konulmuş ve binilmesi, sütünden içilmesi veya yük taşınması yasaklanmış dişi develer "Bahîre" olarak adlandırılmıştır.¹²³ Kur'ân Câhiliye'deki bu tür uygulamaları yasaklamış,¹²⁴ yalnızca Allah'a has kılınmış bir ibadeti geçerli kılmıştır.¹²⁵ Nihayetinde Allah'ın yaratma düzeni sadece inançla alakalı değil, aynı zamanda varlıkların fiziksel yapısıyla da alakalıdır.

¹⁰⁷ Buhârî, "Şîrb", 9; "Mezâlim", 23; Müslim, "Selâm", 153-155.

¹⁰⁸ Buhârî, "Edeb", 112.

¹⁰⁹ Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Müsâkât", 7-8.

¹¹⁰ Müslim, "Libâs", 106-112, "Birr", 80.

¹¹¹ Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen* (Kâhire: el-Mektebetü't-Ticârî, 1930), "Sayd", 34.

¹¹² Ebû Dâvûd, "Cihâd", 55.

¹¹³ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44.

¹¹⁴ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 112, "Cenâiz", 1.

¹¹⁵ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 51.

¹¹⁶ Buhârî, "Zebâih", 25; Müslim, "Sayd", 12.

¹¹⁷ İslâm geleneğinde; "Merhamet etmeyene merhamet edilmez." (Buhârî, "Edeb", 18) prensibi tüm canlı varlıklara karşı gösterilmesi gereken bir duruş olarak kabul edilmektedir.

¹¹⁸ en-Nisa 4/6; el-Mâide 5/32; el-En'âm 6/141; el-'Arâf 7/31; el-İsrâ 17/26-27; Tâhâ 20/121.

¹¹⁹ el-Bakara 2/190.

¹²⁰ en-Nisâ 4/168.

¹²¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-nyûn*, 4/28; Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-esnâm*, thk. Ahmet Zeki Paşa (Kahire: Dâru'l-Kutubî'l-Misriyye, 2000), 33; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, (b.y.: Dâru's-Sâkî, 2001), 11/354 355, 394; Abdülkerim Özeydin, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/387.

¹²² en-Nisâ 4/118-119.

¹²³ Semerkandî, *Babri'l-'ulûm*, 1/340; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/148-149.

¹²⁴ "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve bâm ile (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdıkları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar." el-Mâide 5/103.

¹²⁵ el-Hac 22/28, 36-37.

Bu bağlamda tevhit inancını tahrif etmek nasıl manevî bir tahrifat ise, canlıların doğal yaşamına müdahale de fiziki bir tahrifat olarak görülmüştür.¹²⁶

Âyet-i kerimede şeytanın diliyle (وَلَا ضَلَالَةَ لَهُمْ) “Mutlaka onları saptıracağım”, (وَلَا مَبِئْتَةَ لَهُمْ) “Mutlaka onları boş kuruntulara kaptıracağım” ifadeleri yer almaktadır. Abdullah İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre âyet-i kerimede geçen “saptırmak”tan maksat, iman açısından za‘fiyete uğratmaktır. “Boş kuruntulara kaptırmak”tan maksat ise dünyada uzun yaşama isteği ile insanı dünyevî meşguliyetlerle oyalamaktır.¹²⁷ Semerkandî’ye (ö. 373/983) göre “Onları saptıracağım” ifadesinden maksat, haktan ve hidayetten döndürmektir. “Onları boş kuruntulara kaptıracağım” ifadesinden maksat ise cennet, cehennem ve diriliş gibi ahiret esaslarının inkâr edilmesi ve insanların batıl yollara sürüklenmesi manasındadır.¹²⁸ Sonuç olarak dünyevî hesaplar ile hırs ve istekler, insanı diğer canlı türlerine yönelik şiddet eğilimine sevk etmektedir.

İnsanlar nezdinde hayvanların öldürülmesi meselesi en çok tartışılan konulardan biridir. Kaynaklarda buna dair bazı rivayetler ve sebepler zikredilmiş, ancak özü itibarıyla hayvanların yaşama, korunma, beslenme, barınma, üreme gibi haklarının bulunduğu belirtilmiştir.¹²⁹ İslâm’da zarurî şartlar oluşmadan hayvanların söz konusu haklarını ihlâl etmek yasaklanmış, “Her canlıya yapılan iyilikte sevap vardır”¹³⁰ anlayışına dikkat çekilmiştir. Hayvanlar ekolojik sistemin bir parçası olarak yeryüzünde önemli görevleri deruhte etmektedirler. Bu sebeple İslâm’da hayvanlara yönelik müdahalelerin meşru kabul edilebileceği durumlar zikredilmiş ve zarar vermeleri, meşru müdafaa hali, kamu sağlığını tehdit etmeleri, tedavi veya aşırı yaşlılık gibi durumların yanı sıra, zaruret, ihtiyaç veya ibadet amaçlı sebepler sayılmıştır.¹³¹

Çoğunlukla hayvanlar üzerinde denenen ancak ileri vadede insan türünü doğrudan ilgilendiren klonlama çalışmalarına da dikkat çekmek istiyoruz. Nitekim klonlama ya da genetik kopyalama fitrata müdahale olarak düşünülmüştür. Üreme amaçlı klonlama ciddi etik ve dinî sorunlar doğururken tıbbî bir ihtiyaç doğrultusunda geliştirilen ve insan sağlığına katkı sağlayan teknolojiler ise zaruret ve kamu faydası açısından değerlendirildiğinde istisnâi olarak kabul edilebilmektedir. Sonuç olarak genetik kopyalama çalışmasının amacı insanlığa hizmet gibi düşünülse de, bu tür çalışmaları büyük sermaye sahiplerinin ve ticarî şirketlerin desteklemesi manidardır. Klonlamada Allah’ın yaratma yetkisine müdahale etmek, nesep karışıklığına yol açmak ve canlıların onur ve ahlâk yapısına zarar vermek gibi tehlikeler söz konusudur. Bu sebeple dinî açıdan değerlendirildiğinde insan nesli ve aile kurumları arasında ciddi tehlikeler yaşanabilecek ve İslâm’ın önem verdiği nesep konusunda sahih olmayan bir yapının meydana gelmesi kaçınılmaz hâle gelecektir.

Çağımızda fitrata müdahale olarak düşünülen ve bilim insanlarının gündemini meşgûl eden konulardan biri de yapay et meselesidir. Yapay et üretme teknikleri, Mark Post adındaki bir araştırmacı tarafından ilk defa 2013 yılında kullanılmış,¹³² canlı bir hayvandan alınan küçük bir kas dokusu örneğinden hareketle başlamıştır. Bu dokudaki çoğalma yeteneğine sahip kök hücreler gerekli besin ve büyüme faktörleriyle zenginleştirilmiş uygun bir ortamda çoğaltılarak gerçekleştirilir.¹³³ Bu konu dinî açıdan değerlendirildiğinde konuya dair fikhî yaklaşımların üç ana başlık altında özetlenebilmesi mümkündür: İlim

¹²⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 9/213; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ebli’s-sünne*, 3/365; Semerkandî, *Babri’l-‘ulûm*, 1/340; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, 1/530.

¹²⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, 1/530; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrü’l-münîr* (Dimaşk: Dâru’l-Fıkr, 1418), 5/273.

¹²⁸ Semerkandî, *Babri’l-‘ulûm*, 1/340.

¹²⁹ bk. Mehmet Şener, “Hayvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/92-93.

¹³⁰ Buhârî, “Müsâkât”, 9.

¹³¹ bk. Sabri Erturhan, “Hayvan Öldürme ile İlgili Fikhî Hükümler”, *Bilimname*, 17/2 (2009), 101-118.

¹³² Zuhâib F. Bhat vd., “In Vitro Meat Production: Challenges and Benefits over Conventional Meat Production”, *Journal of Integrative Agriculture* 14/2 (2015), 242.

¹³³ Darya Farhoomand vd., “Yapay Et Üretimi ve Gelecek Vizyonu”, *Food and Health*, 8(3), 260-272.

insanın bir kısmına göre yapay et konusu yaratılışa doğrudan müdahale anlamını taşıdığından bunun kabul edilmesi mümkün değildir. İkinci grup ilim insanları meseleye daha ihtiyatlı yaklaşarak bu konuda karar vermenin henüz erken olduğunu belirtmektedirler. Ancak üçüncü grup âlimler ise yapay et mevzusunun helal kabul edilebilmesi için hücrelerin helal kesilmiş hayvandan alınmasını ve serumun etin yapısını değiştirmemesini şart koşmuşlardır.¹³⁴ Sonuç olarak hayvan türünün yok edilmesi şüphesi, dinî açıdan üretim aşamalarındaki çalışma şartlarının henüz tam olarak bilinmemesi ve içinde barındırdığı farklı şüpheler sebebiyle yapay et mevzusunda ihtiyatlı hareket edilmelidir. Bu mesele zahirî bir bakışla ele alındığında küresel problemlere çözüm gerekçesiyle hayvanların azaltılma isteği ve yerine yapay bir besinin düşünülmesi fıtrata müdahale olarak algılanır. Ancak din ve sağlık kriterlerine uygun, alternatif protein üretme amacı taşıyan ve canlı varlıkların hayatını tehdit etmeyen bir mekanizma olması hâlinde yapay et mevzusuna yeni yorumlarla katkı sağlanması mümkündür.

5. Bitki Genetiğine Yönelik Müdahaleler

Allah yeryüzünde birbirinden farklı çeşitli bitkiler yaratmış ve gökten indirdiği suyu bitkiler için hayat kaynağı kılarak insana sayısız nimetler bahsetmiştir.¹³⁵ O'nun kudretinin ve hikmetinin bir eseri olarak kâinattaki çeşitlilik ve her bir meyvenin farklı özellikleri insanın Allah'a olan inancını güçlü kılmakta, her bir bitkinin yaratılışındaki düzen ve tasarım kulun yaratıcısına karşı hayranlığını artırmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de bitkilerin diğer canlılar gibi erkek-dişi olmak üzere eş oldukları, üreme hücrelerine sahip oldukları¹³⁶ ve rüzgârlar vasıtasıyla erkek polenlerin dişi olanlara taşınarak döllenme/aşılama sağlandığı haber verilmektedir.¹³⁷ Yine gökten indirilen suyla farklı tür ve renklerde çeşit çeşit bitkilerin yaratıldığı,¹³⁸ zeytin,¹³⁹ incir,¹⁴⁰ üzüm,¹⁴¹ hurma,¹⁴² nar,¹⁴³ buğday,¹⁴⁴ mercimek,¹⁴⁵ soğan,¹⁴⁶ sarımsak¹⁴⁷ gibi bitkilerin ismen Kur'an'da yer aldığı görülmektedir.

Tarih boyunca insanlar tarımsal üretimi ve ekinlerin verimliliğini artırmak için çeşitli yöntemler denemiş ve geliştirmişlerdir. İnsanoğlunun bu çabaları günümüzdeki modern tarım tekniklerine kadar devam etmiştir. İlk tarımsal faaliyetler avcılık ve toplayıcılıkla birlikte başlamış, zamanla evcilleştirilen bitkiler insanın ihtiyaçlarına daha uygun hâle getirilmiştir. Yine kimyasal gübrelerin kullanılmasıyla tarımsal verimlilik artırılmış, makinaların kullanılmaya başlanmasıyla da insan iş gücü yerine, tekniğe dayalı verimlilik imkânları oluşturulmuştur. Bütün bu gelişmelerin devamında 20. yüzyılda genetik mühendislik alanındaki ilerlemelerle birlikte mahsüllerin genetik yapıları üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Eski metinlerde maya, peynir ve yoğurt yapımı gibi geleneksel ıslah yöntemlerinin binlerce yıldır kullanıldığına dair izler bulunmaktadır.¹⁴⁸ Genetik bilimin doğuşu ise 1866 yılı olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁹

¹³⁴ bk. Rumeysa Altıntaş, "Yapay Etin Fıkhi Meşrûiyeti", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 61/1 (2024), 54-56.

¹³⁵ bk. el-En'âm 6/99, 141; er-Ra'd 13/4; İbrâhim 14/32; en-Nahl 16/10-11; el-Mü'minûn 23/19-20; eş-Şuarâ 26/7; en-Neml 27/60; Lokmân 31/10; Fâtır 35/27; Yâsîn 36/33-36; ez-Zümer 39/21; Kâf 50/9-10.

¹³⁶ Yâsîn 36/36.

¹³⁷ el-Hicr 15/22.

¹³⁸ el-En'âm 6/99; Kâf 50/6-10.

¹³⁹ el-En'âm 6/99; en-Nahl 16/11; et-Tîn 95/1.

¹⁴⁰ et-Tîn 95/1.

¹⁴¹ en-Nahl 16/11; Yâsîn 36/34; Abese 80/27.

¹⁴² Meryem 19/23-25; el-En'am 6/99; Abese 80/27.

¹⁴³ el-En'âm 6/99; er-Rahmân 55/68.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/261; Yûsuf 12/43-49; Abese 80/27.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/61.

¹⁴⁶ el-Bakara 2/61.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/61.

¹⁴⁸ İsmail Bezirganoğlu (ed.), *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik* (Ankara: Pegem Akademi Yay., 2017), 1.

1953 yılından itibaren DNA üzerinde değişiklik yapma tekniğinin geliştirilmesiyle beraber farklı canlılar oluşturulmaya başlanmış, 1978 yılında ise ilk GDO üretici firması Genentech kurulmuştur.¹⁵⁰ GDO olarak adlandırılan genetiği değiştirilmiş organizmaların (Genetically Modified Organisms-GMO) ortaya çıkmasına temel oluşturan biyoteknoloji uygulaması teknik yöntemlerle bir canlının genetik özelliklerini başka bir canlıya nakletmek sûretiyle canlı organizmalarda nitelik değişikliğine yol açmaktadır.¹⁵¹ Bu uygulamalar başta tarım ve gıda olmak üzere pek çok alanda kullanılarak küresel bir endüstriye dönüşmüştür. Dolayısıyla insanı bu alana iten en temel sebep, ekonomik kaygılardır. Bu uygulama biçimini destekleyenlere göre biyoteknoloji uygulamalarının kullanılmasının en önemli sebepleri arasında hastalıklara karşı dirençli bitkilerin üretimi, besin değerinin ve raf ömrünün artırılması gibi hedefler yer almaktadır. Bu yöntemle üretim yapmayı destekleyen kesimlerin en önemli iddiası ise, artan dünya nüfusuna bağlı olarak düşük maliyet, yüksek kalite ve esnek koşullarda dayanıklı bitkilerin elde edilmesi olanağı ile kuraklığa ve diğer çetin doğa şartlarına dirençli bitkilerin üretimidir.¹⁵²

Yukarıdaki görüşlere karşı çıkanlar GDO'lu ürünlerin özellikle çevre ve insan sağlığı üzerinde büyük riskler oluşturabileceğine dikkat çekmişlerdir.¹⁵³ Nitekim genetiği değiştirilmiş ürünlerin zaman içerisinde hangi sonuçları doğurabileceğini tespit edecek uzun süreli bir deneme yapılmamıştır.¹⁵⁴ Kur'an'da ürünlerin ve nesillerin her türlü dış müdahalelere ve tahrife maruz kalabileceği, bunda bizzat insanın kendisinin etkin rol aldığı şöyle bildirilmektedir: “*Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez*”¹⁵⁵ Âyet-i kerîmede insanın haddi aşabileceği, eline imkân ve fırsat geçtiği takdirde hak ihlallerine ve çevresel felaketlere sebep olabileceği vurgulanmaktadır. Yine insanın toplumsal, çevresel veya ekonomik yönden dengeyi bozacak şekilde hareket etmesinin mümkün olduğu hatırlatılmaktadır. Böyle bir müdahale ise yeryüzünü tahrir etmek, üretim imkânlarını ya da kaynakları kısıtlamaktır. Ayrıca ürünlerin veya nesillerin yok edilmesi, haksızlık ve zulmün bir neticesi olarak yağmurun yağmaması ve ürünlerin susuzluktan kuruması anlamında da yorumlanmıştır.¹⁵⁶ Bütün bu tartışmalarla beraber şu hususun altını çizmekte fayda vardır: Bitkiyi çoğaltma ve muhafaza etme gibi insana fayda vermeyi esas almak, ayrıca çevre ve insan sağlığını tehdit etmemek şartıyla bitki genetiği üzerinde bilimsel çalışmalar yapılması normal karşılanmalıdır.

Bitkilerin bakımı, sulanması, ıslah edilmesi gibi hususlar, şüphe içerikli genetik müdahaleler ile karıştırılmamalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında tarımla ilgilenen Medineliler, aşılama yöntemine başvurlardı. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) aşı yapılmasına önceleri karşı çıkmış, ancak aşılama yapılmadığından ürünlerin azaldığını öğrendikten sonra “Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz”¹⁵⁷ diyerek kararı ürün sahiplerine bırakmış ve bu yönetime sıcak bakmıştır. Bu nedenle tarım alanında bitkileri ıslaha yönelik her türlü müdahalenin yasak kapsamında olduğu düşünülmemelidir. Zira insan üretim, imar ve ıslah etme hususunda belli bir çaba ortaya koymakta ve çeşitli denemelere başvurmaktadır. Ancak, “*Muhakkak ki nefis kötülüğü emreder*”¹⁵⁸ âyetinde nefsin haddi aşan boyutuna işaret edilirken “*Size isabet eden*

¹⁴⁹ Ahmet Bostan, *Tarımda Kamu ve Meslek Örgütlerinin GDO'lara Yönelik Politika Belirlemesindeki Roller* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 9.

¹⁵⁰ Bezirganoğlu, *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik*, 3.

¹⁵¹ Ahmet M. Güneş, “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Çevre Hukuku”, *İÜHFEM*, 66/2 (2008), 49.

¹⁵² Güneş, “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Çevre Hukuku”, 50-51.

¹⁵³ bk. İraz Haspolat, “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 59 (2012), 77-78.

¹⁵⁴ Aidin Salih, *Gerçek Tıp* (İstanbul: 2008), 405.

¹⁵⁵ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ el-Bakara 2/205.

¹⁵⁶ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414), 1/239.

¹⁵⁷ Müslim, “Fedâil”, 141.

¹⁵⁸ Yûsuf 12/53.

her şey ellerinizle kazandıklarınızdan dolayıdır”¹⁵⁹ âyetinde ise insanın doğaya ve diğer canlılara karşı mesul bir konumda olduğu ve pek çok olumsuzluğa kendisinin bizzat sebep olduğu gerçeğine dikkat çekilmiştir.

Bitki genetiğine yönelik çalışmaların sağlık ve fayda açısından ele alınması, en doğru değerlendirme biçimidir. GDO’ların insan sağlığı üzerindeki etkileri konusunda yapılan bazı araştırmalar sonucunda antibiyotiklere karşı direnç, alerjenite ve toksisite gibi etkiler tespit edilmiştir.¹⁶⁰ Ancak bu ürünlerin sağlık üzerinde özellikle uzun dönemde yaratabilecekleri etkiler henüz tam olarak tespit edilememiştir.

Sonuç

Fıtrat insanın hakikate meyilli, saf ve bozulmamış yapısını ifade eden ilahî bir mekanizmadır. İslâm fıtratın korunmasını hem bireysel hem de toplumsal huzurun temeli olarak görür. Rûm sûresi 30. âyette geçen “فَطَرَ اللَّهُ الْتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا” “Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel” ifadesi, insanın Allah tarafından belirli bir yaratılış düzenine göre var edildiğine işaret etmektedir. Çevresel etkileşim azaldıkça fıtratın muhafazası kolaylaşmakta, maksatlı dış müdahaleler ve etkileşimler arttıkça fıtrat da bozulmalar meydana gelmektedir. Zira Nisâ sûresi 119. âyette şeytanın insanları yaratılış yönüyle bozmaya teşvik ettiği açıkça bildirilmektedir. Modern çağda gelişen teknik ve sınırsız istekler fıtrat sınırlarını ihlal ederek hem insan doğasını hem de çevresel dengeyi tahrip eden bir bozulmaya yol açmıştır. Estetik amaçlı müdahalelerden cinsiyet değişimine, genetik oynamalardan cinsiyetsizleştirmeye kadar pek çok uygulama yaratılışın ihlali ve ilahî dengeye müdahale olarak değerlendirilmektedir.

Zorunlu bir sebep olmadan insan bedeni üzerinde değişim yapmak dinen yasaklanmış, fıtrata yapılan keyfî müdahaleler yaratılış gayesine, biyolojik yapıya ve ahlâkî değerlere aykırı olup haram kılınmıştır. Bu durum aynı zamanda ilâhî düzenin bozulmasına, toplumsal yapının çökmesine, bireysel kimliklerin ve nesillerin tahribine yol açan ciddi bir sapma olarak nitelendirilmiştir. Hayvanların ve bitkilerin genetik yapısına yapılan müdahaleler de aynı şekilde ıslah edip iyileştirme veya ilahî yaratılışa müdahale ve İslâm ahlâkî bağlamında değerlendirilmiştir. Hayvanların fiziksel yapısının değiştirilmesi, öldürülme veya acı çekmelerine sebep olunması, Kur’ân’ın adalet, merhamet ve şefkat ilkelerine aykırıdır. Bitkiler üzerinde yürütülen genetik değişimlerde ise öncelikli hedef iyileştirme ve ıslah olmalıdır. Modern biyoteknoloji, yapay zekâ, genetik mühendislik, klonlama, taşıyıcı annelik, kök hücre çalışmaları, yapay et üretimi ve cinsiyet değiştirme gibi alanlarda yaşanan gelişmeler bir taraftan insanlığın geleceği açısından önemli imkânlar sunarken; diğer taraftan fitrî yapıyı, yaratılış gayesini ve ilahî düzeni tehdit eden tehlikeler barındırmaktadır. Bu gelişmeler yalnızca bilimsel veya teknik birer ilerleme değil, aynı zamanda insanın fitrî yapısına, ahlâkî sorumluluğa ve dinî değerlere yönelik ciddi sorgulamaları da beraberinde getirmektedir. Bu sebeple teknolojik gelişmeler değerlendirilirken etik, fitrî, zarurî ve ilahî sınırlar göz önünde bulundurulmalıdır. Yaratılışın esas yapısına müdahale etmeyen, insanlık onurunu zedelemeyen ve doğanın dengesini korumayı esas alan bir yaklaşım, insanlık adına müsbet bir yaklaşımdır. Fıtratın muhafazası sadece bir inanç meselesi değil, aynı zamanda insanlığın manevî ve toplumsal selameti açısından ahlâkî bir sorumluluktur. İslâm bir taraftan teknikten istifade edilmesini ve teknolojiye yön verilmesini teşvik ederken diğer taraftan teknolojinin sorgusuz bir şekilde insan fıtratını şekillendirmesini ise sorunlu bir alan olarak nitelendirilmektedir. Sonuç olarak fıtratı/doğal yapıyı tehdit eden girişimleri ihtiyaç, sağlık, fayda, zaruret gibi ilkeler bağlamında ele almak ve dinin meşru kabul ettiği çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

¹⁵⁹ eş-Şûrâ 42/30.

¹⁶⁰ Tecer Atsan-Tuğba Eren Kaya, “Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Tarım ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri”, *VIII. Ulusal Tarım Ekonomi Kongresi*, 5.

Kaynakça | References

- Ağırkaya, Güven. “Belâ-Musibetler Üzerine Fıtrat Eksenli Bir Okuma”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (Aralık2020), 30-64.
- Akçay, Mustafa. “Sünnetullah, Fıtratullah, Sıbgatullah’ Kavramlarının Anlamlandırılışı Üzerine”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 125-158.
- Altıntaş, Rumeysa. “Yapay Etin Fıkhî Meşrûiyeti”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 61/1 (2024), 42-60.
- Bezircanoğlu, İsmail (ed.). *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik*. Ankara: Pegem Akademi Yay. 2017.
- Bhat, Zuhaib F. vd., “In Vitro Meat Production: Challenges and Benefits over Conventional Meat Production”. *Journal of Integrative Agriculture*. 14/2 (2015), 241-248.
- Bor, Adil. “Din ile İlişkisi Bağlamında Fıtratın Mahiyeti”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/3 (2017), 1671-1704.
- Bostan, Ahmet. *Tarımda Kamu ve Meslek Örgütlerinin GDO'lara Yönelik Politika Belirlemesindeki Roller*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-sabîh*. nşr. Mustafa Dîb el-Buğa. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr 1987.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-‘Arab kable'l-İslâm*. b.y.: Dâru’s-Sâkî: 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Tâcü'l-luğa*. thk. Ahmed Abdülgafur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm 1987.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû'l-hadîs*. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l ‘Arabî. 10 Cilt. Kahire: y.y., h. 1383.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. *Fetvalar*. İstanbul: DİB Yayınları 2025.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı”. Erişim 15 Haziran 2025. <https://kurul.diyanet.gov.tr/>
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-‘Asriyye, ts.
- Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Musennâ. *Mecâzü'l-Kur‘ân*. thk. Fuad Sezgin. Kahire: Dâru Hancî, ts., 2/122.
- Erturhan, Sabri. “Hayvan Öldürme ile İlgili Fıkhî Hükümler”. *Bilimname*, 17/2 (2009): 97-121.
- Esed, Muhammed. *Kur‘an Mesajı*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Farhoomand, Darya vd., “Yapay Et Üretimi ve Gelecek Vizyonu”. *Food and Health*. 8(3), 260-272.
- Güneş, Ahmet M. “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Çevre Hukuku”. *İÜHFİM*. 66/2 (2008).
- Haspolat, Iraz. “Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik”. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 59 (2012).
- Hobbes, Thomas. *Elementa Philosophica De Cive*. çev. Cihan Deniz Zarakolu. İstanbul: Belge Yayınları 2014.
- İbn Abdilber. *et-Tembîd*. thk. Beşar Avâd Marûf. 17 Cilt. Londra: Müessesetü'l-Furkân 2017.
- İbn Ahmed, Halil. *Kitâbü'l-‘ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhim el-Ferâhidî. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâ 1431.
- İbnü'l-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed. *Kitâbu'l-esnâm*. thk. Ahmet Zeki Paşa. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye 2000.

- İbn Manzûr, Muhammed. *Lisânü'l-'Arab*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr 1414.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'an Yolu*. Ankara: DİB Yayınları 2006.
- Kurt, Yaşar. "Kur'an'da Fıtrat Kavramı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005), 71- 104.
- Kaya, Süleyman. "Covid-19 Pandemi Süreci ve Sonrasına Kur'an Temelli Yaklaşım". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/3 (Aralık2020), 1-29.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid İbn Abdulmaksûd b. Abdîrrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ts.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Heyet. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları 1991.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccac. *el-Câmi'u's-sabîh*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 7 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü't-Ticârî 1930.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelim et-Tayyib 1998.
- Özaydın, Abdülkerim. "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/387. İstanbul: TDV Yayınları 1996.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîrü'l-menâr)*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Dârussâbûnî 1997.
- Salih, Aidin. *Gerçek Tıp*. İstanbul: 2008.
- Sambur, Bilal. "Dine Büyük Meydan Okuma: Transhümanizm". *Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din*. Ankara: DİB Yayınları 2022.
- Semerkindî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahrü'l-'ulûm*. 3 Cilt. b.y.: y.y., 1431.
- Şener, Mehmet. "İftar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/517. İstanbul: TDV Yayınları 2000.
- Şener, Mehmet. "Hayvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/92-93. İstanbul: TDV Yayınları 1998.
- Şensoy, Sedat. "Tağyîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/376-377. İstanbul: TDV Yayınları 2010.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr 1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 14 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hicr 2001.
- Tecer Atsan-Tuğba Eren Kaya, "Genetiği Değiştirilmiş Organizmaların Tarım ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri", *VIII. Ulusal Tarım Ekonomi Kongresi*.
- Turgut, Şule. *Genetiği Değiştirilmiş Tarım Ürünlerinin İslâm Hukuku Açısından Fıtrata Müdahale Bağlamında Değerlendirilmesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Fitre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/160. İstanbul: TDV Yayınları 1996.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım 1992.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîrü'l-münîr fi'l-'akâidet-i ve's-şer'iat-i ve'l-menbec*. 30 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1418.